

KÓPTILEW NURMUXAMEDOV XX ÁSIRDIŃ 20-30- JILLARINDA QARAQALPAQ XALQINIŃ MÁMLEKET ĠAYRATKERI SIPATINDA

Tayrova Biybisanem Perdebay qızı

Berdaq atındaġı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Magistratura
bólimi 2- kurs Tariyx(baġdarlar hám xizmet túri boyınsha) qánigeligi
magistrantı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17840134>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-dekabr 2025 yil
Ma'qullandi: 03-dekabr 2025 yil
Nashr qilindi: 06-dekabr 2025 yil

KEYWORDS

Kóptilew Nurmuxamedov,
Qaraqalpaqstan, atqarıw
komiteti, sovet siyaseti,
komsomol, mádeniy
kampaniyalar, mámleketlik
ġayratker, xalıq bilimlendiriw,
reabilitaciya.

ABSTRACT

Bul maqalada XX ásirniń 20-30-jıllarında Qaraqalpaq xalıqınıń siyasiy, jámiyetlik hám mádeniy turmısında belsene qatnasqan mámleketlik ġayratker Kóptilew Nurmuxamedovtıń ómiri hám iskerligi talqılanadı. Maqalada onıń jaslıq jılları, partiyadaġı jumısı, xalıq bilimlendiriw hám mádeniy-aġartıwshılıq jumıslarındaġı úlesi, sonday-aq, siyasiy repressiyalar hám 1957-jıladaġı reabilitaciyası sáwlelendirilgen. Sonıń menen birge, onıń shańaraqlıq miyrası hám ilim tarawına qosqan úlesi de kórsetiledi. Maqala oqıwshıǵa Kóptilew Nurmuxamedovtıń Qaraqalpaqstanınıń siyasiy hám mádeniy rawajlanıwındaġı ornın túsiniwge imkaniyat beredi.

XX ásirniń 20-30-jılları Qaraqalpaq xalıqınıń siyasiy, jámiyetlik hám mádeniy turmısında túpkilikli ózgerisler dáwiri bolǵan. Usı dáwirde sovet mámleketiniń jańa strukturaları Qaraqalpaqstan aymaǵında jumıs isley basladı hám sonıń menen birge jas siyasetshılar, sonıń ishinde, Kóptilew Nurmuxamedov sıyaqlı ġayratkerler xalıqtıń rawajlanıw jolına úlken úles qostı. Ol tek partiya hám mámleketlik jumıslarda belsendi bolıp qalmastan, xalıq bilimlendiriw hám mádeniy-aġartıwshılıq tarawlarında da nátiyjeli jumıslardı ámelge asırdı. Usı jaǵınan, Kóptilew Nurmuxamedovtıń jumısı Qaraqalpaq xalıqınıń sovet dáwirindegi siyasiy hám mádeniy rawajlanıwında áhmiyetli orın iyeleydi. Sonday-aq, onıń jumısı zamanagóy tariyxshılıq kózqarasınan da úlken áhmiyetke iye.

Bunnan tısqari, onıń jumısı siyasiy hám jámiyetlik processlerdi tereń túsiniwge, sonday-aq, jergilikli xalıqtıń hár qıylı qatlamları menen nátiyjeli pikirlesiwge imkaniyat jaratqan. Usı tiykarda, Kóptilew Nurmuxamedovtıń ómiri hám jumısı tek ġana mámleketlik ġayratker sıpatında emes, al xalıq bilimlendiriw hám mádeniyatınıń rawajlanıwında sheksiz ról atqarǵan shaxs sıpatında úyreniliwi zárúr.

Kóptilew Nurımbetovich Nurmuxamedov Qońırat rayonu, 7-awıl, Sarıkól bolıslıǵında diyqan shańaraǵında dúnyaǵa kelgen. Balalıqtan ol eski usıldaġı mektepte hám rus-tuzem mektebinde oqıdı, bul bolsa oǵan túrli mádeniyatlar menen tanısw imkaniyatın jarattı. Sonıń menen birge, jaslıǵınan siyasiy hám jámiyetlik jumısqa qızıǵıwshılıq bildirgen hám 1922-jıllardan baslap jaslar awqamında jumıs alıp barǵan hám keyin ala aǵza bolǵan. Solay etip, ol

rayonliq jaslar awqaminiñ xatkeri wazıypasında da jumıs alıp barǵan, bul bolsa onıñ jetekshilik hám shólkemlestiriwshilik qábiletin qalıplestiriwge járdem bergen.

Xiywadaǵı úsh aylıq muǵallimler tayarlaw kursın tamamlagannan soñ, Kóptilew Qońırat qalasındaǵı internatta muǵallım sıpatında jumıs baslaǵan. Usı dáwirde ol jetim hám kámbaǵal balalardı bilimlendiriwge tartıp, olardı tárbiyalawǵa ayırıqsha itibar qaratqan. Sonıñ menen birge, ol keleshekte belgili qaraqalpaq jazıwshıları - Asan Begimov hám Xojamet Axmetovtıñ tárbiyalanıwında da ról atqarǵan. Sonlıqtan, onıñ pedagogikalıq jumısı tek xalıq bilimlendiriwi emes, al mádeniy-aǵartıwshılıq rawajlanıwı ushın da áhmiyetli bolǵan. Bunnan tisqari, bul jumıs oǵan siyasiy hám sociallıq juwapkershilikti túsiniwge járdem bergen, sonday-aq, jámiyettiñ hár qıylı qatlamları menen nátiyjeli islesiw kónlikpelerin qalıplestirgen.

Sonıñ menen birge, ol balalardı tárbiyalawda óziniñ jeke tájiriybesin hám xalıqtıñ dástúriy qádiriyatların úylestirgen. Usı kózqarastan, Kóptilew Nurmuxamedovtıñ jaslıq hám bilimlendiriw tarawındaǵı jumısı onıñ keyingi siyasiy hám mádeniy jumıslarında da áhmiyetli tiykar jaratqan.

1925-1926-jılları Kóptilew Nurmuxamedov Qońırat jaslar awqamınıñ xatkeri hám Qońırat bilimlendiriw bóliminiñ baslıǵı wazıypaların atqarǵan. Sonıñ menen birge, ol xalıq bilimlendiriwi hám mádeniy-aǵartıwshılıq jumıslardı rawajlandırıwǵa úlken úles qosqan. Bunnan tisqari, 1927-1928-jılları Qońırat hám Tórtkúl xalıq qadaǵalaw komitetiniñ baslıǵı sıpatında jumıs alıp barǵan, bul bolsa onıñ mámleketlik mákemelerdiñ jumısın túsiniw hám basqarıw qábiletin arttırıwǵa járdem bergen. 1928-1929-jılları bolsa Kóptilew Nurmuxamedov Qaraqalpaqstan prokurorınıñ orınbasarı wazıypasın atqarǵan, sonıñ menen birge, wálayattaǵı huqıqiy sistemanı bekkemlewde tikkeley qatnasqan.

Nátiyjede, onıñ siyasiy iskerligi 1932-jılı Qaraqalpaq MIQ baslıǵı lawazımına saylanıwına alıp keldi. Solay etip, ol Qaraqalpaq Avtonomiyalı Respublikasınıñ shólkemlestiriwshilerinen biri sıpatında tanılǵan. Sonday-aq, ol QQASSR Oraylıq Atqarıw Komitetiniñ Baslıǵı wazıypasın da atqarǵan hám wálayattıñ siyasiy, jámiyetlik jáne ekonomikalıq turmısın nátiyjeli basqarǵan [5, 97-99].

1934-1937-jıllar aralıǵında Kóptilew Nurmuxamedov Qazaqstandaǵı Kóksuw sovxozi hám "Shımqorǵan" sovxozi direktorınıñ orınbasarı wazıypaların atqarǵan. Sonıñ menen birge, ol agrar tarawdaǵı reformalardı ámelge asırıw hám awıl xojalıǵın rawajlandırıwǵa tikkeley úles qosqan. Usı kózqarastan, onıñ jumısı tek ǵana siyasiy basqarıw emes, al ekonomikalıq hám sociallıq tarawlarda da áhmiyetli orın iyelegen.

SSSRdaǵı "Úlken terror" dáwirinde, 1937-jil 20-sentyabrde Kóptilew Nurmuxamedov "Alash orda" kontrrevolyuciyalıq birlespesine aǵza bolǵanlıqta ayıplanıp, qamaqqa alınǵan. Sonıñ menen birge, ol siyasiy repressiyalardıñ qurbanı sıpatında quramalı tariyxıy waqıyalardıñ orayında qalǵan. Onıñ qamaqqa alınıwı Qaraqalpaqstanda hám pútkil Ózbekstandaǵı siyasiy jaǵdaydıñ qanshelli qıyın hám qáwipli ekenin kórsetedi.

Keyin ala, 1938-jılı 13-oktyabrde ÓzSSR Jınayat kodeksiniñ 64-statyası boyınsha hám burınǵı SSSR Joqarǵı Sudı Áskeriy kollegiyasınıñ húkimi boyınsha atıwǵa húkim etilgen. Solay etip, onıñ iskerligi siyasiy repressiyalardıñ qurbanına aylanǵan, biraq bul waqıya onıñ tariyxıy áhmiyetin kemeytpeydi. 1957-jılı 19-iyulde SSSR Joqarı sudınıñ qararı menen 1938-jil 13-oktyabrdegi párman biykar etildi. Oǵan qoyılǵan ayıplawlar alıp taslandı hám Kóptilew Nurmuxamedov pútkilley rehabilitaciyalandı. Sonıñ menen birge, bul waqıya onıñ tariyxıy ádillikke muwapıq bahalanıwın támiyinlegen hám onıñ abırayı tiklengen [3, 122-125].

Bul rehabilitatsiya tek ğana Kóptilew Nurmuxamedovtiń jeke abirayın tiklep qoymastan, al Qaraqalpaqstan hám Ózbekstan tariyxında repressiya qurbanların úyreniw hám olardıń jumısın qayta bahalawda áhmiyetli qádem boldı. Usı kózqarastan, Kóptilew Nurmuxamedovtiń táǵdiri sovet dáwiriniń siyasiy basımı hám ádilliktiń quramalılıǵın kórsetetuǵın tariyxıy dáلیل sıpatında xızmet etedi.

Kóptilew Nurmuxamedovtiń ulı, Marat Nurmuxamedov (1930-1986), Ózbekstan SSR Ilimler akademiyasınıń akademigi hám Ózbekstan Ilimler akademiyası Qaraqalpaqstan bóliminiń birinshi baslıǵı bolǵan. Usı tárizde, Kóptilew Nurmuxamedovtiń miyrası tek ğana siyasiy hám mádeniy tarawlarda emes, al ilim hám bilimlendiriw sistemasında da dawam etti.

Bunnan tisqari, onıń shańaraqlıq miyrası keleshek áwlad ushın órnek bolıp xızmet etken. Marat Nurmuxamedovtiń ilimiy jumısı hám akademiyaq jetiskenlikleri arqalı Kóptilew Nurmuxamedovtiń atı hám qádiriyatları áwladlar arasında saqlanıp qalǵan. Usı kózqarastan, onıń ómiri hám jumısı tek ğana tariyxıy shaxs sıpatında emes, al keleshek áwladqa ilham beriwshi úgili ğayratker sıpatında da áhmiyetke iye.

Sonıń menen birge, Kóptilew Nurmuxamedovtiń jumısı Qaraqalpaq xalqınıń sovet dáwirindegi siyasiy, sociallıq hám mádeniy rawajlanıwın tereń túsiniwge imkaniyat beredi. Onıń ómiri hám miyrası búgingi kúnde de tariyxıy tallaw, mádeniy úyreniw hám siyasiy tariyxıy úyreniw ushın bahalı derek bolıp esaplanadı.

Juwmaq. XX ásirdiń 20-30-jıllarında Kóptilew Nurmuxamedov Qaraqalpaqstanıń siyasiy, jámiyetlik hám mádeniy turmısında áhmiyetli ról atqarǵan mámleketlik ğayratker sıpatında tariyxta tereń iz qaldırǵan. Sonıń menen birge, ol partiya hám mámleketlik jumıslarda jumıs alıp barıp, xalıq bilimlendiriw, mádeniyat hám aǵartıwshılıq tarawlarında nátiyjeli jumıslar islegen. Kóptilew Nurmuxamedovtiń jumısı, ásirese, jaslar tárbiyası, xalıq bilimlendiriwın rawajlandırıw hám mádeniy-aǵartıwshılıq kampaniyalardı ámelge asırıwda úlken áhmiyetke iye bolǵan. Bunnan tisqari, ol siyasiy repressiya qurbanı bolıwına qaramastan, onıń ómiri hám jumısı Qaraqalpaq xalqınıń sovet dáwirindegi siyasiy hám mádeniy rawajlanıw processlerin tereń túsiniwge imkaniyat beredi. Usı kózqarastan, Kóptilew Nurmuxamedovtiń jumısı tek ğana tariyxıy shaxs sıpatında emes, al zamanagóy tariyxshılıq hám sociallıq tallaw kózqarasınan da úlken áhmiyetke iye.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. С. Камалов. Первый председатель ЦИК Советов КК АССР (к 70- летию со дня рождения К. Нурмухамедова) //Общественные науки в Узбекистане// 1973, № 12. С.43-45
2. С. К. Камалов, В. В. Германова. Москва — Каракалпакстан. Нукус. 1986
3. С. Камалов, Х. Есбергенов. О государственной и общественной деятельности Коптилеу Нурмухамедова (к 90-летию со дня рождения).// Вестник Каракалпакского Отделения АН РУз. 1993. № 3. С. 122—125
4. Х. Есбергенов. Биринши председатель. Нокис. 1970
5. Х. Есбергенов Государственный деятель, боец культурного фронта, верный друг учёных// Вестник Каракалпакского Филиала АН УзССР. 1973. № 4 С. 97-99
6. Х. Есбергенов. Коптилеу Нурмухамедов. Нукус. 1974
7. Х. Есбергенов. Ардаклы азамат. Нукус. 2009 (на каракалпакском языке)